

TUHANDEAASTASE KEELEKONTAKTI LUGU

Rogier Blokland. The Russian Loan-words in Literary Estonian. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica. Bd. 78. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2009. 498 lk.

Rogier Bloklandi raamat on suuremahuline eesti kirjakeele vene laensõnu käsitlev uurimus.

Autor kasutab mõistet *eesti kirjakeel* avaras tähenduses, sest on materjali kogumisel võtnud arvesse põhjaeesti keeleuususetele toetuvaid eesti keeles kirjutatud ja avaldatud tekste alates XVII sajandi algul kirjutatud Georg Mülleri jutlustest. Kõrvale on aga jäetud vana kirjakeele käsikirjalised materjalid. Põhjaeestilise kirjakeele arenguettepe on valgustatud küllalt detailselt ja hea asjatundmisega. Et autor jälgib erinevate ajajärkude põhjaeesti kirjasõna, esitab talle huvipakkuvaid lõunaeesti laenujuhte, arhaisme ja historisme ning põikab uurima suulist keeleuusust, jääb töös esiletoodud vene laenude suhe tänapäeva eesti standardiseeritud kirjakeelega üsna ähmaseks.

Eesti ja Venemaa ajalooliste ja keeleliste suhete käsitus on omal kohal. Eriti oluline on siinkohal esile tõsta neid suhteid kajastavate ajalooüldmuste kronoloogilist lühiesitust alates pärast VIII sajandil alanud idaslaavlaste nihkumisest Peipsi järve piirkonda ja lõpetades Nõukogude okupatsiooniga 1944–1991. Niimoodi on autor loonud juba uurimuse alguses hea sotsiolingvistikulise tausta vene-eesti keelekontakti iseloomu ja ulatuse mõistmiseks. Rikkalikult detaile sisaldavasse ülevaatesse vene-eesti laenusuhteid käsitlevatest varasematest uurimustest on autor kaasanud kõik keeletasandid. Vene päritolu liite *-nik* juures (lk 41–42) nimetab autor ka läti ja baltisaksa keelt, kus selle liitega sõnu esineb, kuid jätab millegipärast mainimata soome

-niekka (rääkimata karjala ja vepsa keelest). Vähemasti eesti keelealal on sellel liitel ka variant *-snik*, milles esineva *s*-päritolu suhtes on eesti diakronistid ja sünkronistid avaldanud lahknevaid seisukohti. Allakirjutanu arvates on *snik*-variant tekkinud metanalüüsi teel *saabusnik*-tüüpi vene laenude toel. Eesti kõne- ja murdekeeles on *-snik* liitunud ka omasõnadele, nagu *näpu/snik* 'näppaja, varas'. Pigem on ka vene laen *sirusnik* 'habemeajaja, juuksur', mille puhul R. Blokland arvab, et *-s*- on ebaetümoloogiline (lk 256) või tekkinud assimilatsioonil teel (lk 355), kohanenud *snik*-liiteliste substantiividega.

Olulisim allikas, kust uurimuse materjal pärineb, on „Eesti kirjakeele selektussõnaraamat“ (EKSS), mida autor on saanud kasutada VII köite 1. vihikuni, seetõttu on jäänud uurimuses noteerimata vähemalt *vurle* ja *vutlar*. On muidki juhte, kus EKSS-i andmed on jäänud millegipärast käsitlusest välja, nagu näiteks *nihu* 'nii nagu ei peaks olema või ei tohiks olla', *tuhknai* 'suure kiiruga'. Tänapäeva eesti kirjakeeles on fikseeritud järgsilbi pearõhku edasi andev ortogramm *narsaan*, mitte *narsan* (lk 179). EKSS-i abil on vananenud vene laenud saanud vastava märgendi, kuid Wiedemanni sõnaraamatust pärinev ja tänapäeva eesti keeles täiesti tundmatu *prāpersik* 'Fähnrich' pole märgendit ometi saanud (lk 216). Kõnealune militaartermin pole praegusaja eesti keelepruugis siiski tundmatu. Vene kroonus käinute keeleuusus tunneb originaalilähedast *praporsik* või *praporšik*, aga ka *prapar*, *prappor*, *praapor* : *praporsik* ... on üleajateenija ja vastab meie veeblile (vt <http://www.militaar.net/phpBB2/viewforum.php?f=30>; www.epl.ee/artikkel/386062&kommentaari). Vene sõjaväes teeninute keeles on ohtralt kroonueluga seotud vene sõnu ja väljendeid ning tõenäoliselt

kroonus õpitud vene sõimu (vt *www.militaar.net*), mida eesti leksikograafilised allikad ei dokumenteeri või teevad seda juhuslikult, nagu *duhhid* 'āsja sõjaväkke võetud sõdurid', *kaptj'orka* 'omaette nurgake, sahver, riideladu vms', *kur'ilka* 'suitsetajate ruum', *ku-sokk* 'üleajateenija', *naglaks muutuma* 'ülbeks muutuma', *narj'aad* 'karistus-toimkond', *partj'anka* 'jalarätt', *prisj'aa-ga* 'sõjaväeline vandetootus', *sal'aaga* 'noorsõdur', *vswood/swood*, *-i* 'rühm', *utš'epka/utsepka/utsebka* 'väljaõppe-keskus', *võška/võska* 'vahitorn'.

Poole töö mahust hõlmavad ootuspäraselt etümoloogilised sõnaartiklid (lk 66–325). Uurimusse on kaasatud nii uuemad kui ka vanemad vene laenud, aga ka vanavene (muinasvene) laenud. Tähelepanuväärse osa käsitletud juhtudest moodustavad vene keele vahendusel eesti keelde tulnud kaudlaenud. Vene keel on vahendanud nii Lääne-Euroopas kõneldavate keelte (saksa, inglise, prantsuse) kui ka Vene impeeriumi *resp.* Nõukogude Liidu koosseisu kuulunud rahvaste keelte sõnavara (Kaukaasia, turgi ja mongoli jt keeled). Õigeusu kiriku eestikeelses terminoloogias on ridamisi kreeka kaudlaene: need on peamiselt kirjalikud laenud ega ilmuta kohanemist eesti keele fonoloogilise süsteemi ega fonotaksiga. Etümoloogilises analüüsis võtab autor hoolikalt arvesse varasemaid uurimistulemusi, lükkab esitatud seisukohti põhjendatult tagasi või argumenteerib neid veenvamalt (nt *randaal*, *timukas*, *tüse*). Täiesti uued, allakirjutanu arvates õnnestunud etümoloogiad on näiteks *lest*, *ramul* '(zool.) *Varicorhinus*' jmt. Julius Mägiste (EEW: 3284) arvates on *etrusš* 'Kaninchen' läti laen, kuid R. Blokland peab otselaenu slaavi laenuallikast (vn *рыс*) usutavamaks. Allakirjutanu jagab seda arvamust.

R. Blokland on arvamusel, et *pot'sku*-tüüpi vene laenude *-u* lähtub laenuand- ja singulari akusatiivist (lk 128). Alla-

kirjutanu arvates tuleks akusatiivse laenuallikaga kõrval arvestada seda tüüpi laenude kohanemist eesti *u*-deminutiividega. Eriti arvukalt paistab *u(kene)*-deminutiive leiduvat nõunimetuste hulgas, nt: *nun* 'nukene' 'väike, umbes ühe-liitrine laudadest vakk, nõu', *pleku* 'plekist nõu', *puñtsu* 'väike viina- või õlleankur', Räp *taavuke* 'väike puukauss, väike puuliud', Plv Räp *teeluke* 'väheldase sabaga plekist keedunõu', Võ *tõhvuke*, *tehvuke* 'väike kauss'. Pandagu sealjuures tähele *u*-deminutiividele iseloomulikku palatalisatsiooni.

Alljärgnevalt veel mõni tähelepanek etümoloogiate kohta. Arutlus teemal, miks *(h)ärmäk*, *(h)ärmak* 'wide Russian peasants coat made of thick cloth' on ootuspärase tagavokaalse tüve asemel (< vn *armj'ak*) eesvokaalne (lk 71–72), on allakirjutanu arvates tarbetu, sest ees- ja tagavokaalsete tüvede vaheldus on läänemeresoome keeltes fakultatiivne ja üsna tavaline (nagu sm *ankerias* / *änkerias*). Kõnealunegi vene laen on eesti murdekeeles registreeritud nii ees- kui ka tagavokaalsel kujul (*armako* / *ärmäk* / *ärmak* jt) ja eesti regilaulukeelest on allakirjutanu leidnud koguni häälikukuju *õrmik*, mille sünnile on tõenäoliselt kaasa aidanud algriiimitaotlus: TÜR *kus mina viskan venna vil-di, / õe õrmiku laotan / sõsara sõba siru-tan?* (ERL III: 2, lk 498). Väide, et vana balti laen sm *kauha* jt ei levi eesti keeles (lk 133, viide 176), pole õige. Kõnealust baltismi esindavad eesti keelealal vähemalt Hel Iis *kavi* 'suur kulbisarnane puust õnnestatud nõu leili viskamiseks' (Iisaku sõnakuju on votism) ja *kaha* Haljala regilauludes: *söötis söödike kibussa, / jootis joodike kahassa* (ERL I: 1, lk 109). Traditsioonilisele seisukohale toetudes väidab raamatu autor (lk 143–144), et *kurb* : *kurva* on levikupildi tõttu pigem vene kui balti laen. Kuid ka vene laenuoletus ei selgita tüvevokaali *-a*, liiatigi esineb sõna peale eesti ja vadjä keele liivi keeles (*gür-*

bal'i 'kurb, nukker, vilets; uimane, meelemärgkusetä'), mis on laenu-uurijatel seni jäänud hoopis tähelepanuta. Liivi sõnas on ühelt poolt säilinud eesti ja vadja keelega ühine vana semantika 'kurb, nukker, vilets', kuid läti sõna *skurbis* 'peapööritus; joobnud olek, viina-uim' survel lisandunud tähendus 'uimane, meelemärgkusetä'. Läänemeresoome esinemuse tüvevokaal -a aga lähtub tõenäoliselt balti verbiparadigmast, vrd ld *skurbti* (*skurbsta*, *skurbo*) 'viletsuses elama, puudust kannatama; nukrutsema, kurvastama, muretsema; leinama; lahtuma, ära hingama (õlu)'. eP *matar* 'jāme malakas', *katuse matrad*, lv *matār* 'kepp, varras' on siiski pigem vanem läti (balti) kui hiline vene laen, vrd ld *mataras*, *mataras*, *mātaras* 'kai-gas, kepp, vits, piits, köiejupp (löömi-seks)', lt *matara* 'vits, raag', *matars* 'malakas, vemmäl, suur meesterahvas'. V. Urbutis on juhtinud tähelepanu sellele, et balti keeltes on teibaid / kaikaid ja taimevarsi / kõrsi tähistavate denominaalsete ja deverbaalsete tuletiste liidetes r-element väga tavaline, nagu *stabaras*, *stagaras*, *stebaras*, *steveras*, *stībīras*, *stūguras*, *žabaras*, *žagaras* jt.¹ Läänemeresoome keeltesse on neist jõudnud *sapa(ra)* 'sabaroots, saba', *sagar* '(puust) uksehing, värava või ukse-hinge (puust) konks; sarikas', *sugar* 'vits, malakas vemmäl; puutükk; ree-kodar või painard; särme, lömmupa-kust lõhestatud halg peergude kiskumiseks'² ja ilmselt ka *matar*. Nii nagu J. Mägiste (EEW: 1512) nii ka R. Blokland opereerib lünklike balti andmete-ga, esitades võrdluseks vaid ld *mataras*

¹ V. Urbutis, Baltų etimologijos etiudai. Vilnius: Mokslas, 1981, lk 77.

² L. Vabä, Ergänzungen zur Substitution des baltischen wortanlautenden *st. – Linguistica Uralica 1997, kd XXXIII, nr 3, lk 177–180; L. Vabä, Sabalugu. Märkmeld ühe sõnapere etimoloogiast ja tuletusseo-seist. – Inter dialectos nominaque. Pühendusteos Mari Mustale 11. novembril 2000. (Eesti Keele Instituudi toimetised 7.) Tallinn, 2000, lk 390–410.

(lk 167). Sõna *parisnik* lähtub vene originaalist *bar'yšnik* (lk 195), kuid see ei seleta häälikukuju *pirtsnik*. Allakirjutanu on veendunud, et vene laenuallika kõrval tuleb tingimata arvestada ka läti laenuga originaalist *precinieks* jt 'Händler, Krämer, Kaufmann', kust pärineb eesti murdesõna *pretsnik* / *pirtsnik* '(kalade) ülesostja; parisnik', lv *pretsinika* 'kosilane'.³ Sõna *porgand* kaldub autor pidama pigem vene kui balti laenuks (lk 213–214), kuid temalgi pole tuua argumente, mis veenaksid eelistama vene etimoloogiat. Ta väidab, et A. W. Hupeli sõnaraamat (1780) registreerib sõna lõunaeeestilisena, mis on aga eksitav, sest Hupel esitab nii põhja- kui ka lõunaeeestilise esinemuse: *pörkan*, a Borkan d. (lk 245), *porkanid* Möhren, gelbe Rüben r. (lk 247).⁴

R. Blokland on pidanud vajalikuks jälgida eesti keele rolli vene laenude vahendamisel, näiteks eestirootsi keelde (vt *kriska*). Kiiduväärt töövõtteks tuleb allakirjutanu arvates pidada sedagi, et ta on rõõpselt jälginud ka läti keele vene päritolu laene: see oluline ja häid tulemusi andev meetodiline võte pole paraku eriti juurdunud eesti laensõnade uurimistöös.

Analüüsipeatükis käsitletakse laenude häälikusubstitutsiooni, morfoloogiat ja esitletakse laene mõisterühmiti. Ülevaatlik ja omal kohal on eesti ja vanavene ning nüüdisvene fonoloogilise süsteemi esitus, samuti vanavene häälikusüsteemi arengu kronoloogia (lk 356–357).

R. Blokland ei märgi eesti näidetes sõnarõhku ega puuduta rõhuga seotud substitutsiooniküsimusi, ehkki rõhk on

³ Vt lähemalt: L. Vabä, Uurimusi läti-eesti keelesuhetest. Tallinn–Tampere, 1997, lk 167–168; vt ka [H. Saari,] Kirjakaja. Kes olid retsnikud? – Keel ja Kirjandus 1973, nr 7, lk 430–431.

⁴ A. W. Hupel, Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte, den revalschen und der dörptschen, nebst einen vollständigen ehstnischen Wörterbuche. Riga–Leipzig, 1780, lk 245, 247.

otsustavalt mõjutanud vene laenude häälikusubstitutsiooni iseloomu. Nii võivad eesti keelde tulnud laenudes pearõhueelsed silbid kaduda.⁵ Samal põhjusel on rõhueelne silp/rõhueelsed silbid kadunud, nt *tapp*, *tiin*, *veerik* (lk 354); uurimuses on muidki analoogilisi juhte, mida R. Blokland pole esile tõstnud, nagu *korka sub mahorka*.⁶ Ta on suuremat osa esitatud juhtudest püüdnud seletada kontaminatsioonidega, milleks pole vajadust ja mis liiatigi ei veena. Mari Musta töös „Vene laensõnad eesti murretes” esitatud materjal osutab ilmekalt, kuidas eriti suure kasutusagedusega järgsilbirõhuga laenud on suulises keelepruugis, mida ei reguleeri normikeel, ülalkirjeldatud viisil lühenenud, nagu näiteks *looš* 'kolhoos', *loosnik* 'kolhoosnik', *noi* 'tsetvertnoi', *tsaariaegne suurim viinapudel*, *pain* ja *painjas* 'kombain', *sanka* 'lesanka', *ahjupink*, *voos* 'sovhoos' jpt.

R. Blokland on võrdlevalt hinnanud vene-eesti ja saksa-eesti kontakti Thomasoni-Kaufmani viieastmelise laenuskaala alusel (lk 359–360), väites, et saksa-eesti keelekontakt on olnud märksa intensiivsem kui vene-eesti keelekontakt.

Huvipakkuv on raamatu autori arutlus eesti kirjakeeles esinevate vene laenude arvu teemadel. Ta rõhutab õigesti, et absoluutarvudest olulisem on laenude esinemissagedus, mis annab õige(ma) pildi nende tähtsusest laenavas keeles. Lk 372 on ta esitanud töös kasutatud allikati neis esinevate lekseemide arvu, vene laenude koguarvu ja protsentuaalse osakaalu allika sõnavarast. Lk 373–382 on toodud vene laenude esmaesinemus allikati ja lk 383–391 vene etümoloogiate esmaesitus autoriti kronoloogilises järjestuses.

⁵ Vt lähemalt M. Must, Vene laensõnad eesti murretes. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2000, lk 529–530.

⁶ Vt lähemalt M. Must, Vene laensõnad eesti murretes, lk 190.

Järelduste peatükis kirjutab ta, et vene-eesti keelekontakti tuhandeaastasest ajaloost, vene ülemvõimust ja okupatsioonist hoolimata on eesti keeles vähe vene laene. Selle üheks põhjuseks peab ta asjaolu, et kuni XVIII sajandini oli kontakt sporaadiline. Ta märgib, et kui 1880. aastatel algas sihipärane venestamine, oli eesti kirjakeel, toetudes tugevasti saksa keele eeskujule, juba välja kujunenud. Nõukogude okupatsiooni aastatel oli vene keele mõju küll tugev, kuid sõnavaras avaldus see peamiselt spetsiifiliste sovetismide kasutuselevõtmises. Ta juhib tähelepanu sellele, et vene keele mõju eesti kõnekeelele on märksa suurem kui kirjakeelele. Thomasoni-Kaufmani laenuskaala järgi on eesti kirjakeel astmel 2, murdekeele erinevad nähtused aga astmel 3.

R. Blokland peatub ka küsimusel, mida veel tuleks uurida. Eesti vanemas kirjakeeles on laene, mida sõnaraamatud pole registreerinud, ja neid on ka uuemates allikates, murretes ja kõnekeeles. Samuti oleks huvipakkuv teema uurida vene laenude semantikat, see näitaks ilmekalt, kuidas Nõukogude režiim ideologiseeris semantika esitamist. Uurimata valdkond on ka vene tõlkelaenude keerukas probleemistik, võttes arvesse asjaolu, et vene tõlkelaenud ise võivad olla Lääne-Euroopa päritolu, et kalkad on võinud eesti keelde tulla baltisaksa keele vahendusel, mida omakorda on mõjutanud vene keel. Silmist ei tohi sealjuures lasta läti keele andmestikku. Süstemaatilisemalt peaks uurima vene mõju eesti fonoloogias, morfoloogias ja süntaksis, aga samuti vastupidi, eesti keele kui riigikeele mõju kohalike venelaste keeleuususale.

Kasutatud kirjanduse loend on muljetavaldav: võib oletada, et autor on esitanud suurema osa vene-eesti keelekontakte käsitlevast kirjandusest. Midagi olulist pole uurijal jäänud kahe silma vahele, või kui, siis tuleb siin-

kohal nimetada Leo Tiigi artiklit „Tera-
vilja mõõtühikuid” (Keel ja Kirjandus
1988, nr 2), kus vanade venetaustaliste
mõõtude *osmak*, *osmanik* kõrval on
osutatud mõõdunõu ja mahumõõtu
tähistava sõna *männik* (*mennik*) vene
päritolule. Ka Mari Musta töös „Vene
laensõnad eesti murretes” on nii kõne-
alune vene laen kui ka L. Tiigi artikkel
jäänud tähelepanuta. Lk 288 mainitak-
se Manivalde (mitte Manivald, nagu

ekslikult tekstis) Lubi kirjutist – s.o
Lubi 1966 –, kuid lühendit ei ole kirjan-
dusloendis avatud. Tegemist on M. Lubi
lühikirjutisega „33-aastane küülik”
(Keel ja Kirjandus 1966, nr 2).

Loodetavasti Rogier Blokland jätkab
vene-eesti kontaktide uurimist. Selleks
talle jõudu ja jaksu!

LEMBIT VABA